

Tore Lindholm. Islam og menneskerettigheter: Muslimer mellom førmoderne sharia og islamsk modernisering.

Denne artikkelen er publisert i **Religion og livssyn 16(1), side 16-24**

Arkivert i DUO med tillatelse fra Religionslærerforeningen <http://www.religion.no/>

Tore Lindholm:

Islam og menneskerettigheter: Muslimer mellom førmoderne sharia og islamsk modernisering

Menneskerettigheter

Etter annen verdenskrig er menneskerettighetene blitt en globalt forpliktende standard for staters og andre maktinstitusjoners omgang med menneskene de har myndighet over.

Til grunn for det moderne menneskerettighetssystemet ligger en universalistisk etisk doktrine: Ethvert menneske har iboende verdighet og ukrenkelig frihet. Av denne doktrinen følger at visse ting ikke skal gjøres mot noe menneske, mens visse (andre) ting skal gjøres for ethvert menneske. Ansvar for å sikre respekt for, vern om og (i allfall et minstenivå av) livskår som svarer til folks verdighet og frihet påligger i første rekke verdens stater. Samtlige stater har, tross store forskjeller i ressurser, kultur og politiske handlingsrom, forpliktet seg folkerettslig til å overholde de internasjonalt anerkjente menneskerettighetene. Mange menneskeskapt faktorer truer og undergraver menneskeverd og frihet i den moderne verden. Sikring av menneskerettighetene for alle er ennå svært langt fra å være realisert. Gjennom politiske, økonomiske og rettslige reformtiltak, dels på nasjonalt og dels på internasjonalt nivå, så kunne langt på vei de forhold bli avskaffet som hindrer at menneskerettighetene blir overholdt.

Kosmopolitiske ideer om alle menneskes naturlige rettigheter går langt tilbake. De første politisk-konstitusjonelle utformingene fant sted i USA og Frankrike for drøyt 200 år siden. Men først med FN-pakten fra 1945, Verdenserklæringen fra 1948 og FNs

to grunnkonvensjoner fra 1966 om sivile og politiske, hhv økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter er menneskerettighetene blitt globalt konkretiserte, i form av politisk anerkjente og folkerettslig bindende normer som ingen stat og ingen nasjonal rett skulle kunne krenke uten å sette sin legitimitet på spill.

Muslimske stater og menneskerettighetene

Av verdens i dag ca 200 uavhengige stater er vel 50 muslimske, i den forstand at mer enn halve befolkningen er muslimer. De muslimske statene skiller seg ikke ut blant alle verdens stater når det gjelder det generelle omfanget av menneskerettighetsforpliktelser de har påtatt seg, reservasjoner de har tatt eller rapporterte krenkelser. Men reservasjonenes innhold og hyppigheten av rapporterte krenkelser har en særskilt profil for muslimske land, og den henger sammen med spenningene mellom moderne menneskerett og tolkningen og praktiseringen av islamsk sharia i dagens verden.

Den gang FNs Verdenserklæring ble framforhandlet i 1947-48, fantes få selvstendige muslimske stater. Vestlig kolonimakt over store deler av den muslimske verden var ennå ikke avviklet. Men muslimske stater deltok i forhandlingene om det som skulle bli innholdet i verdens menneskerettighetskatalog. Den islamske republikken Pakistan og det enevelde kongedømmet Saudi Arabia var særlige aktive, med diametralt motsatte posisjoner i de spørsmål denne

artikkelen tar opp. Saudi Arabias representant framholdt konsekvent at islamsk *sharia* (Guds åpenbarte veivisning for menneskene i livet på jorden og til paradiset) var klart uforenlig med flere av de foreslåtte menneskerettsnormene. Muslimer kunne derfor ikke godta forslaget til Erklæring. Pakistans representanter, derimot, framholdt under påberopelse av islams religiøse prinsipper at forslaget til Verdenserklæring i sin helhet var fullt akseptabelt for muslimer.

Den intra-muslimske debatten om forholdet mellom *sharia* og *menneskerett* er altså like gammel som de moderne menneskerettighetene og er ennå langt fra avsluttet, selv om mye viktig er skjedd i løpet av de siste 50 til 60 år. I utgangspunktet kan det være instruktivt å merke seg konfliktlinjen mellom Saudi Arabia og Pakistan: Saudi Arabia var i 1948 som i dag et eneveltig kongedømme og gjør krav på en slags *førmoderne islamsk legitimitet*. Pakistan var en nydannet islamsk republikk som pretenderte, og med svekket troverdighet ennå foregir, å forene *liberal demokratisk styreform med islamsk politisk legitimitet*. Merk at Pakistan ikke er et arabisk land. Arabere utgjør til sammen mindre enn 11 % av verdens totale muslimske befolkning. De fleste og de største muslimske land er ikke arabiske.

Liste over 40 menneskerettsgoder som er tatt med i «The International Bill of Rights»

Med basis i FN-pakten utgjør *Verdenserklæringen om menneskerettigheter* (V, 1948) sammen med *Konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter* (Ø) og *Konvensjon om sivile og politiske rettigheter* (S) (begge vedtatt 1966, i kraft 1976, og per 2004 ratifisert av mellom 140 og 150 stater) den s. k. «International Bill of Rights». De ble til gjennom omfattende internasjonale diskusjoner og møysommelige forhandlinger der rivaliserende verdiperspektiver ble brynt mot hverandre. Utvalget av MR-

goder som til slutt ble innlemmet i disse dokumentene, er uttrykk for overveide verdiprioriteringer, og delvis for verdikompromisser, inngått av representanter fra land med vidt forskjellige regimer, religioner, kulturtradisjoner og økonomisk utviklingsnivå. Disse diskusjonene og forhandlingene er godt dokumentert. Ett slående trekk er at partene langt på vei nådde fram til reell enighet om detaljerte normer og prosedyrer som forplikter alle parter selv om deres dypere religiøse eller ideologiske prinsipper ikke i særlig grad ble modifisert underveis. Tvert om: katolikker og protestanter, muslimer, buddhister, hinduer, jøder og kristne, religiøse og ateister, liberalere og marxister, europeere, afrikanere og asiater oppdaget, stundom til sin overraskelse, at de hver på sine egne, kulturspesifikke eller ideologiske premisser kunne slutte seg til menneskerettsnormene de sammen var i ferd med å utforme. 8 stater fant ikke å kunne tilslutte seg den autoritative definisjon av menneskerettigheter Verdenserklæringen: seks stater i den sosialistiske leir, samt Syd-Afrika (på grunn av apartheid) og altså Saudi Arabia (på grunn av tolkningen og praktiseringen av islamsk *sharia*).

Nedenfor fins en liste over 40 menneskerettsgoder som i følge MR-dokumentene V, Ø og S skal være *rettighetssikret for alle mennesker* i alle de stater som rettslig/politisk er bundet av dem (bokstav+tall viser til dokument+artikkelnummer). I tillegg viser nr. 37, 38, 39 og 40 til viktige *spesielle* MR-konvensjoner.

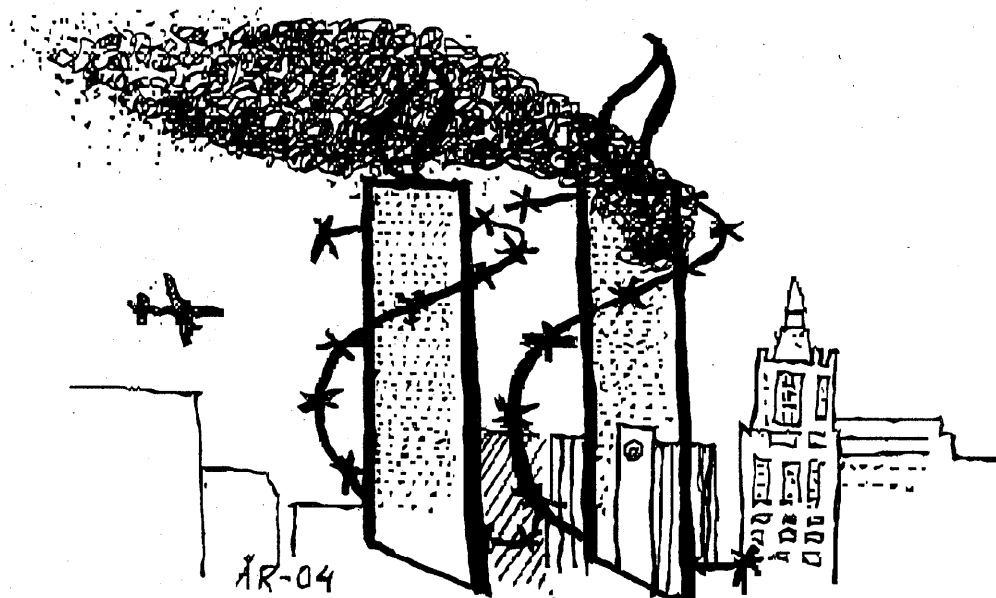
- 1 Likhet i menneskerettigheter for alle mennesker uten diskriminering (V2, Ø2, Ø3, S2, S3, S26)
- 2 Liv (V3, S6)
- 3 Personlig frihet og sikkerhet (V3, S9)
- 4 Beskyttelse mot slaveri (V4, S8)
- 5 Beskyttelse mot tortur, grusom eller umenneskelig straff (V5, S7)
- 6 Anerkjennelse som person overfor loven (V6, S16)
- 7 Lik beskyttelse av loven (V7, S14, S26)

- 8 Tilgang til rettsmidler mot krenkelse av rettigheter (V8, S2)
- 9 Beskyttelse mot vilkårlig arrest og varetekt (V9, S9)
- 10 Framstilling for en uavhengig og upartisk domstol (V10, S14)
- 11 Bli ansett uskyldig inntil det motsatte er bevist (V11, S14)
- 12 Beskyttelse mot tilbakevirkende lover (V11, S15)
- 13 Beskyttelse av privatliv, familie og hjem (V12, S17)
- 14 Fritt kunne bevege seg og velge oppholdssted (V13, S12)
- 15 Frihet til å søke asyl mot forfølgelse (V14)
- 16 Statsborgerskap (V15)
- 17 Kunne gifte seg og stifte familie (V16, S23, Ø10)
- 18 Ha eiendom (V17)
- 19 Tanke-, samvittighets- og religionsfrihet (V18, S18)
- 20 Menings-, uttrykks- og pressefrihet (V19, S19)
- 21 Forsamlings- og foreningsfrihet (V20, S21, S22)
- 22 Politisk deltaking og lik adgang for alle til offentlig tjeneste som ledd demokratisk selvstyre (V21, S25)
- 23 Sosial trygghet (V22, Ø9)
- 24 Arbeid under anstendige vilkår (V23, Ø6, Ø7)
- 25 Frie fagforeninger (V23, Ø8, S22)
- 26 Hvile og fritid (V24, Ø7)
- 27 Mat, klær og bolig (V25, Ø11)
- 28 Helsestell og sosial omsorg (V25, Ø12)
- 29 Utdanning (V26, Ø13, Ø14)
- 30 Deltakelse i kulturelt liv (V27, Ø15)
- 31 En sosial og internasjonal orden som er slik at rettigheter kan bli realisert (V28)
- 32 Selvbestemmelse under et demokratisk regime for *de jure* statsborgere (Ø1, S1; sml. nr. 22 ovenfor)
- 33 Human behandling under frihetsberøvelse eller fengsling (S10)
- 34 Beskyttelse mot gjeldsfengsel (S11)
- 35 Beskyttelse mot vilkårlig utvisning av utlendinger (S13; sml. nr. 15 ovenfor)
- 36 Beskyttelse av minoriteters kultur, språk og religion (S27)
- 37 Beskyttelse mot folkemord (egen konvensjon 1948/i kraft 1951; ratifisert av mer enn 124 stater)
- 38 Beskyttelse mot hets som vekker religiøst hat eller rasehat (S20; konvensjon 1965/1969; 155 stater)
- 39 Særlig beskyttelse av kvinner mot alle former for diskriminering (konvensjon 1979/1981; 165 stater)
- 40 Særlig beskyttelse for barn (V25, Ø10, S24; egen konvensjon 1989/1990; 191 stater)

Muslimsk respons på hegemonisk vestlig menneskerettighetspolitikk

Verdens muslimske land er med få unntak forhenværende vestlige kolonier. De er i snitt relativt fattige, med unntak av noen oljerike_ og svært udemokratiske _ regimer. Minnet om fortidig undertrykkelse og erfaringen av fortsatt økonomisk utbytting fra Vesten, forbitnelsen over selektiv vestlig bruk av menneskerettigheter i den internasjonale kampen om makt og olje, og sjokket over araberstatenes krigsnederlag mot og okkupasjon av et USA-støttet Israel, alt dette er faktorer som har gjort det vanskeligere for muslimske land å annanne moderne menneskerettighetsprinsipper, som først fikk institusjonelt fotfeste i vestlige stater. Sekulære, nasjonalistiske eller sosialistiske politiske prosjekter i muslimske stater etter kolonitiden har ikke falt heldig ut. Demokratisk styreform fins med visse forbehold i Tyrkia, mer tvilsomt i Indonesia og Malaysia og ellers i ytterst få muslimske land. Ulike former for islamsk identitetspolitikk har ofte preget muslimske responser på utfordringene fra internasjonalt aksepterte menneskerettigheter. I et muslimsk perspektiv framstår vestlig mer eller mindre dobbeltmoralisk menneskerettighetspolitikk, ikke helt uberettiget, som hegemonisk og nyimperialistisk.

Muslimske stater som i dagens verden søker å knesette førmoderne islamske sty-

ringsprinsipper i politikk og lovgiving driver hva jeg kaller «islamisering». Det kan dreie seg om alt fra bare å gjøre førmoderne *sharia* til én rettkilde i et ellers moderne rettssystem (ofte overtatt fra den europeiske kolonimakten), via å innføre *sharia* som del av landets rett på bestemte områder (person-, familie-, arverett osv) med egne *shariadomstoler*, helt til å opprette en s. k. «islamisk stat». Innlemming av *sharia* i en moderne politikk, lovgiving og rettsutøvelse kan ikke gjenskape førmoderne *sharia*. Islamiseringen av en sentralstyrt territorialstat i dagens verden kan vanskelig gjenopprette levende *sharia*-tradisjon, men en eller annen form for «tradisjonalisme».

Denne artikkelen kan ikke drøfte den internasjonale og nasjonale politikk-konteksten for vårt tema ytterligere. Neste avsnitt tar opp noen av de viktigste konfliktpunktene mellom moderne menneskerettighetsnormer og *sharia*-normer slik disse blir tolket og søkt praktisert av «islamiserende» muslimske regimer i samtiden. *Religion og livssyn* (1/03, s. 42–51) har gode og relevante artikler av Einar Thomassen og Odd-

bjørn Leirvik om å tolke *Koranen* og andre normative islamske tekster. Artikkelen kaster lys over aktuelle legitimitetsproblemer som hefter både ved de klassiske *sharia*-skolene og våre dagers *ulama*, bl.a. fordi sosiopolitiske seleksjonsmekanismer slår inn i den religiøse normdannelsen. I tillegg bør nevnes at Vest-Europas relativt nyinnvandrete muslimer bringer med seg et islam som kan bli nokså forskjellig fra hjemlandets, både mer konservativt tilbakeskuende og mer dynamisk fremtidsrettet, under presset muslimske innvandrerminderheter blir utsatt for i sekulariserte liberale demokratier.

Aktuelle konfliktpunkter mellom menneskerettighetsnormer og tradisjonelle sharianormer

Tradisjonell eller førmoderne *sharia* og moderne menneskerett har vidt forskjellige adressater, er fokusert på ulike gjenstandsområder og har i utgangspunktet svært forskjellige realiseringsmåter. Men moderne islamiseringsprosjekter har medført normkonflikt mellom menneskerett og *sharia* på noen viktige områder. Nedenfor har jeg

valgt ut seks konfliktpunkter og angitt dekingen i menneskerettighetene ved tall i parentes som viser til listen over menneskerettighetsgoder.

- (1) Menneskerettighetene påbyr folkesuverenitet og demokratisk styreform (22); tradisjonell *sharia* kan tolkes som legitimering av teokrati og har iallfall ikke vært tolket som noen demokratigaranti.
- (2) Menneskerettighetene krever lik adgang til offentlig tjeneste for alle uansett kjønn eller religion (1 og 22); tradisjonell *sharia* åpner her for diskriminering mot ikke-muslimer og mot kvinner.
- (3) Menneskerettighetene garanterer meningsfrihet, ytringsfrihet, og religionsfrihet (19 og 20); tradisjonell *sharia* forbyr religionsskifte for muslimer (apostasi) og har drastiske straffer for blasfemi.
- (4) Menneskerettighetene sikrer likhet for loven og lik beskyttelse av loven (7); etter tradisjonell *sharia* har muslimer til forskjell fra ikke-muslimer, og menn til forskjell fra kvinner, ulik rettslig status og de nyter ikke de samme rettigheter.
- (5) Menneskerettigheter beskytter mot tortur, grusom eller umenneskelig straff (5); tradisjonell *sharia* gir ikke slik beskyttelse (sml. islamiserende regimers anvendelse av *hudud*-straffene pisking, avkutting av hender og føtter, og dødsdom ved steining).
- (6) Menneskerettighetene gir sterk beskyttelse mot diskriminering bl.a. på grunn av religion eller kjønn (1); tradisjonell *sharia* gir ikke en tilsvarende beskyttelse mot diskriminering.

Jeg vil her understreke to hovedpoenger:

For det første: Det jeg ovenfor har kalt tradisjonell *sharia*: klassiske *sharia*-normer som søkes håndhevet av islamiserende politiske regimer i dagens verden, befinner seg uten tvil i konflikt med de moderne, internasjonalt anerkjente menneskerettighetsnormene. Utførlig belegg for denne konflikten finner

vi bl.a. i dokumentene fra FN's Menneskerettighetskomite når Komiteen drøfter landrapporter levert av en lang rekke muslimske stater, eller spesialrapporter om graverende forhold i enkeltland, f.eks. Biros rapport om Sudan fra 1994. (På internett:

<http://www1.umn.edu/humanrts/hrccommittee/hrc-country.html> kan man studere dokumentene som vedrører muslimske stater på egenhånd.) Svært mange muslimske intellektuelle har forholdt seg til disse alvorlige normkonfliktene. Problemet er kanskje mest utførlig stilt og behandlet av sudaneren Abdullahi An-Na'im (1990) som har utarbeidet en prinsipielt begrunnet strategi for å løse konflikten. Hans løsningsforslag er kontroversielle blant muslimer, enten de anerkjenner eller ikke anerkjenner konfliktens realitet og betydning. Her fins det et utall sprikende muslimske stemmer. Ann Elizabeth Mayer 1998 gjennomgår viktige muslimske dokumenter og forfattere. (Se også nettsiden: http://www.geocities.com/WestHollywood/Park/6443/Human_Rights/ for artikler av bl.a. Louay M. Safi)

For det andre: Det faktum at det foreligger alvorlig normkonflikt mellom moderne menneskerettigheter og islamiserende staters forsøk på å gjenopprette førmoderne *sharia* i dag, betyr aldeles ikke at islams hellige bok *Koranen* eller andre av islams normative kilder er uforenlige med, og ikke selv kan være autentiske normkilder for, videreutviklingen av moderne menneskerettigheter. Tvert om: denne muligheten foreligger, men de politiske, kulturelle, teologiske og juridiske reformene som må til for å skape en vital og velfundert muslimsk menneskerettighetstradisjon er foreløpig mest framtidsmusikk. Det fins mange muslimske ansatser. Det fins ingen garanti for suksess. Men det er mange muslimers dyptfølte håp og intellektuelle ambisjon å bidra til en autentisk og robust muslimsk menneskerettighetstradisjon. (Oslokoalisjonens islamprosjekt: «New Directions in Islamic

Thought and Practice» samler muslimske reformtenkere med betydelig slagkraft. Nettside: http://www.oslocoalition.org/html/project_new_horizons/Platform_statement.htm)

La oss for et øyeblikk sammenligne med kristendom og dens normative skrifter: *Norske lutheranere* flest tror kanskje i dag at *Bibelen* gir utvetydig støtte til menneskerettighetene. Litt ettertanke skulle gjøre det klart at den har vært brukt autoritativt, gjennom mesteparten av kirkehistorien, til å legitimere hva vi i dag ville regne som grove menneskerettighetskrenkelser (forfølgelse av vranglærere og frafalne; korstog, hekseprossesser og kvinneundertrykkelse; bruk av statsmakt mot annerledestroende, for å nevne noe). *Katolikker* har etter Det annet vatikankonsil 1963–1965 et solid grunnlag for katolsk menneskerettsstøtte, med ytterste premiss i læren om enhver menneskelige persons ukrenkelige verdighet enten vedkommende er katolikk eller ikke-katolikk. Men dette representerer en 180 graders katolsk snuoperasjon, sammenholdt med Den katolske kirkes velfunderte forkastelse av menneskerettighetene for drøyt 200 år siden. – Det kan nok være høyst misvisende å sammenligne kristendoms og islams forhold til moderne menneskerettigheter. Men det er iallfall utvilsomt tilfelle at disse to religiøse tradisjonene er svært langt fra å være *samtidige* i sitt respektive forhold til vår tids menneskerettigheter.

Hva med islamsk modernisering?

Den muslimske juristen og menneskerettsforkjemperen Shirin Ebadi fikk Nobels fredspris 2003. Hun har i flere skriftet drøftet islams tilnærming til menneskerettigheter og da i et praktisk perspektiv typisk for en aktivist som kjemper for kvinners og barns og religiøse minoriteters rettigheter i Den islamske republikken Iran. Iran er i vår sammenheng et viktig land: I årene rett etter Khomeinis revolusjon i 1979 sto det shiamuslimske prestestyret for en uvanlig høy

sigarføring overfor internasjonal menneskerettskritikk: menneskerettigheter var utmerket for den øvrige verden, men overflødig for Iran og muslimer som hadde islam og sharia å holde seg til. Senere er tonen lagt om, og i dag foregir Irans myndigheter å stå i konstruktiv «sivilisasjonsdialog» med den vestlige verden om menneskerettigheter. Men regimets politiske legitimitet er vaklende. Det holdes valg, men de «demokratiske» valgte politiske organer, Nasjonalforsamlingen og Presidenten, er etter Irans konstitusjon underlagt Vokterrådet, bestående av «vise ulama», og Den Øverste Leder hvis autoritet er delegert av «den fraværende 12. imam». Iran er altså et teokrati og det vil si, siden både Allah og Den Skjulte Imam ikke opptrer i egen person: et elitært, patriarkalsk og autoritært prestevælde – men med omfattende innslag av moderne, egalitære og demokratiske fasadeinstitusjoner.

Shirin Ebadi kjemper, ofte med betrakkelig framgang, for kvinners, barns og religiøse minoriteters rettigheter slik disse er definert i internasjonale menneskerettighetsavtaler. Kamparenaen krever islamsk legitimering av ethvert lite skritt. Ebadi legger stor vekt på å tilkjenne sin tilslutning til Irans islamske politiske referanseramme, men med full utnyttelse av alle de egalitære og rasjonelle ressurser som også er inkorporert i Irans statsform. Ebadi søker å påvise islamsk legitimitet og kommer med islamske begrunnelser når hun kritiserer steining, avhugging av hender, diskriminering av kvinner og av minoriteter, kvinners svake rettsstilling, middelalderske overgrep mot purunge jenter (deres myndighetsalder er satt til 9 måneår!), prestedespoti, underkuelse av lekfolk, maktmisbruk – og ikke minst: hvordan den religiøse elitens undertrykkelse og forfølgelse av motstandere dekker seg med islamske prinsipper.

Shirin Ebadi er en av svært mange muslimske aktivister og intellektuelle som i sitt muslimske hjemland, eller i mer eller mindre påtvunget eksil, kjemper for å vise at

moderne menneskerettigheter har islamsk hjemstavsrett og at islam kan gi grobunn for å videreutvikle universelle menneskerettslige prinsipper og institusjoner. Det er for tidlig å spørre om utfallet av hennes og likesinnedes kamp.

Denne artikkelen har skissert reelle og alvorlige normkonflikter mellom moderne menneskerettigheter og islamiserende regimers *shariaretslige* restaureringspolitikk. Men den skulle også ha vist at disse alvorlige normkonfliktene ikke gir grunnlag for å hevde at Shirin Ebadi og andre reformmuslimers bestrebelser skulle være forgjeves.

Kilder:

Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics* 3. utgave (Boulder: Westview Press, 1998)

Louay Safi, «Human Rights and Islamic Legal Reform», på nettsiden:

http://www.geocities.com/WestHollywood/Park/6443/Human_Rights/

Shirin Ebadi med fl. *Democracy, Human Rights, and Islam in Modern Iran: Psychological, Social, and Cultural Perspectives* (Bergen: Fagbokforlaget, u.å. [2003])

Abdullahi An-Na'im, *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law* (Syracuse: Syracuse University Press, 1990)

Tore Lindholm, førsteamanuensis ved Senter for menneskerettigheter, Universitetet i Oslo. Adresse: tore.lindholm@nchr.uio.no

Fra side 5

**KUNNGJØRING AV RELIGIONSLÆRERFORENINGENS ÅRSMØTE
TORS DAG 3. JUNI KL. 1530**

STORE MUNKENGEN KULTUR- KONFERANSESENTER, GALGEBERG 2.

Adkomst: Enten 20-bussen fra Majorstua eller 37-bussen fra sentrum til Galgeberg. Parkeringsmuligheter i nærheten.

Saker skal meldes inn i god tid. Kontakt Marit Svare: marit.svare@dmmh.no

Kandidater til styret meldes til valgkomiteen: marit.svare@dmmh.no

Saksliste legges ut på www.religion.no innen 27. mai.

Etter årsmøte blir det festmiddag. (Påmelding for dem som ikke er med på studieturen innen 27. mai. Festmiddagen koster kr. 300,-)

VEL MØTT!

EFTRE-konferanse i Finland i august, se siste side